

Przedmowa

Projekt książki powstał w wyniku stwierdzenia, że pomimo znacznego wzrostu liczby badań psychologicznych nad wychowaniem problematyka ta w ostatnich kilku dekadach nie doczekała się w polskiej literaturze całościowego opracowania w formie zwartej. Dorobek współczesnej polskiej psychologii zwanej tradycyjnie wychowawczą jest rozproszony. Przegląd krajowej literatury dowodzi jednak, że badania nad wychowaniem są z powodzeniem podejmowane w wielu ośrodkach akademickich w ramach różnych subdyscyplin psychologicznych. Znaczącą wiedzę w tym zakresie gromadzą również psychologowie pracujący w publicznych i niepublicznych placówkach oświatowych i opiekuńczych. Stwierdziliśmy, że warto podjąć próbę zebrania aktualnego dorobku polskiej psychologii wychowania na tle literatury światowej. Wokół tego projektu udało się skupić wielu wybitnych badaczy i praktyków zainteresowanych problematyką wychowania.

Prezentowana książka jest zbiorem autorskich opracowań na temat podstawowych zagadnień, którymi zajmuje się psychologia wychowania. Łączy je struktura organizująca treści oraz bardzo ogólne założenie, że przedmiotem zainteresowania psychologów wychowania jest zmiana w funkcjonowaniu i rozwoju jednostki w warunkach zamierzonego oddziaływania wychowawczego oraz że takie podejście jest użyteczne zarówno w badaniach naukowych, jak i praktyce wychowawczej, której celem jest optymalizowanie rozwoju wychowanków. Autorzy zostali poproszeni, aby w tych ramach przedstawili stan badań w obszarze swoich zainteresowań w taki sposób, jak go widzą, nie narzucając równocześnie jednej perspektywy teoretycznej, jednej metody badawczej czy też określonej interpretacji w ramach omawianej problematyki. Prezentowane w książce treści nie stanowią więc systematycznego wykładu. Autorzy przedstawiają swoje poglądy na temat dokonań empirycznych, ich źródeł intelektualnych oraz konsekwencji dla teorii i praktyki wychowawczej, do jakich źródła te prowadzą lub mogą doprowadzić. W wielu przypadkach prezentują równocześnie oryginalne koncepcje, które mogą zainspirować dyskusję na temat nowych kierunków badań psychologicznych nad wychowaniem.

Książkę adresujemy do szerokiego kręgu czytelników zainteresowanych problematyką psychologii wychowania. Może ona zainteresować nie tylko psychologów, lecz także badaczy i studentów innych nauk społecznych oraz praktyków, w tym nauczycieli i rodziców, wychowawców i opiekunów, a nawet działaczy i polityków oświatowych. Problematyka psychologii wychowania staje się współcześnie coraz ważniejsza na skutek z jednej strony rozwoju cywilizacyjnego i technologii informatycznych wypierających w wielu obszarach tradycyjne nauczanie szkolne, rodzinne, moralne, a nawet seksualne, z drugiej zaś strony, w efekcie coraz większej wiedzy, w tym na temat genetycznych i mózgowych warunków zmian w zachowaniu i rozwoju człowieka oraz wydłużającego się życia ludzi w sprawności fizycznej i intelektualnej. Rola psychologów wychowawczych wspomagających rozwój może wkrótce nabrać nowego znaczenia w kontekście coraz częściej zgłaszanych postulatów edukacji spersonalizowanej, wykształcenia nie tyle na „całe życie”, ile „całozyciowego”, konstruowanego indywidualnie stosownie do stale zmieniających się warunków podmiotowych i środowiskowych oraz niedających się przewidzieć wymagań adaptacyjnych w życiu i rozwoju jednostki.

Hanna Liberska, Janusz Trempała

Wprowadzenie

Książka składa się z trzech części, z których każda obejmuje zagadnienia o różnym stopniu ogólności. Tworzy ją dwadzieścia osiem oryginalnych opracowań przygotowanych przez polskich badaczy. Teksty te zgrupowano w siedemnastu rozdziałach.

Część I Podstawy teoretyczne składa się z trzech rozdziałów. Rozdział 1 nosi tytuł „Wybrane kierunki i konteksty kształtowania się psychologii wychowania w Polsce do 1939 roku”. Jego autorem jest Cezary W. Domański, który przedstawia „narodziny” psychologii wychowania w Polsce i przybliża postaci najbardziej zasłużonych na tym polu badaczy, poczynając od Henryka Wernica i Adolfa Dygasińskiego – uznanych za pionierów polskiej myśli o nauczaniu i wychowaniu, aż do Stefana Baleya – założyciela Katedry Psychologii Wychowawczej Uniwersytetu Warszawskiego i Stefana Szumana – założyciela Katedry Psychologii Pedagogicznej na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Rozdział 2 zatytułowany „Przedmiot badań psychologii wychowania” napisał Janusz Trempała, który analizuje kształtowanie się podstawowych tez dotyczących psychologii wychowania i myślenia o wychowaniu. Autor definiuje przedmiot psychologii wychowania, jej cele i podstawy metodologii, które pozwalają nadać jej status odrębnej dyscypliny badań psychologicznych. Skupia się na wyjaśnieniu związku nauczania i wychowania z rozwojem człowieka. W konsekwencji przeprowadzonego wywodu przedmiot badań psychologii wychowawczej zostaje zdefiniowany jako stosowana psychologia rozwoju człowieka. Rozdział 3 „Podstawowe teorie i koncepcje psychologii wychowania” został przygotowany przez Hannę Liberską. W jego treści omówiono wybrane podejścia i teorie psychologiczne dotyczące wychowania i uczenia się oraz ich znaczenia w kształtowaniu struktur psychologicznych i zachowania człowieka – poczynając od wczesnego podejścia asocjacionizmu, behawioryzmu i neobehawioryzmu, poprzez teorie uczenia społecznego i teorie poznawczo-społeczne, do teorii poznawczych (w tym konstruktywistycznej i teorii przetwarzania informacji), z uwzględnieniem drugiego toru myślenia o kształtowaniu się rozumienia znaczenia wychowania i uczenia, a mianowicie psychoanalizy, neopsychanalizy i podejścia psychologii humanistycznej oraz „pogranicza”, na jakim lokuje się podejście społeczno-kulturowe. Rozdział kończy się rozpoznaniem „narodzin” nowego sposobu podejścia do wychowania i uczenia się związanego z rozwojem technologii informacyjnej i forami społecznościowymi.

Część II książki nosi tytuł Kluczowe obszary badań psychologii wychowania, który określa jej strukturę treściową. Rozpoczyna ją rozdział 4, w którym przedstawiono znaczenie procesów poznawczych dla wychowania i rozwoju. Ludmiła Zajac-Lamparska i Monika Deja przygotowały podrozdział 4.1 zatytułowany „Funkcje wykonawcze”. Autorki przedstawiają rozumienie funkcji wykonawczych we współczesnej psychologii, omawiają wybrane metody pomiaru tych funkcji, ich rozwój oraz znaczenie dla osiągnięć szkolnych i relacji uczniów z rówieśnikami. Oceniają także skuteczność treningów w podnoszeniu poziomu funkcji wykonawczych. Podrozdział 4.2 nosi tytuł „Uczenie się i nauczanie”. Autorką tego tekstu jest Ewa Czerniawska, która omawia potoczne i naukowe rozumienie terminu uczenie się. Przedstawia wybrane podejścia psychologiczne do uczenia i dokonuje rozróżnienia dwóch głównych tradycji nauczania. W końcowej części podrozdziału 4.2 podjęty zostaje problem relacji nauczanie–uczenie się. Maria Ledzińska napisała podrozdział 4.3 zatytułowany „Od informacji do wiedzy w dobie globalizacji”, w którym omawia znaczenie informacji i wiedzy w życiu człowieka, ze szczególnym zaakcentowaniem kontekstu współczesności. Analizuje niektóre następstwa lawinowego przyrostu informacji i wiedzy, wskazując na pewne zagrożenia dla wychowania współczesnych i ich funkcjonowania, a także wskazując szanse „poskromienia” tego zagrożenia i pozytywne aspekty przyrostu wiedzy i informacji.

W rozdziale 5 omówiono procesy emocjonalno-społeczne z perspektywy psychologii wychowania i rozwoju. W podrozdziale 5.1 zatytułowanym „Emocje i motywacje” Anna Oleszkowicz i Anna Cieślik rozpoczynają od zdefiniowania emocji i omówienia wymiarów rozwoju procesów emocjonalnych. W dalszej kolejności analizują stosunek dwóch pojęć: emocji i empatii. Referują oddziaływania wychowawcze, które mogą wspomagać rozwój emocjonalny. Rozpatrują także relację emocje-motywacja i jej rozwój w ciągu życia. Podrozdział 5.2 ma tytuł „System wartości człowieka w ciągu życia”. Jego autorką jest Maria Czerwińska-Jasiewicz. Analizę problemu rozpoczyna od wyjaśnienia pojęcia wartości w psychologii, a następnie przechodzi do przedstawienia kształtowania się systemu wartości w ciągu życia człowieka. Ukazane zostają także związki między indywidualnym systemem wartości a procesem wychowania i samowychowania. Alicja Senejko napisała podrozdział 5.3 pod tytułem „Samoregulacja i adaptacja”. Omawia w nim znaczenie plastyczności mózgu dla zdolności do samoregulacji i plastyczność zachowania. Analizuje znaczenie standardów regulacyjnych oraz sfery motywacji dla „bezwysiłkowej” samoregulacji. Podrozdział zamyka omówienie związku między samoregulacją a edukacją i wychowaniem.

W rozdziale 6 zawarto rozważania na temat roli różnic indywidualnych w wychowaniu i rozwoju. Andrzej E. Sękowski i Martyna Płudowska są autorami podrozdziału 6.1 zatytułowanego „Zdolności”. Podrozdział obejmuje omówienie rozwijania zdolności jako istotnego elementu procesu wychowania. Podjęto w nim m.in. kwestię ewolucji w myśleniu badaczy o zdolnościach. Omówiono specyficzne cechy i trudności uczniów zdolnych pojawiające się w związku z oddziaływaniami wychowania. Podrozdział zamykają rozważania na temat wychowania do osiągnięć i/lub wychowania do mądrości. Podrozdział 6.2 nosi tytuł „Kompetencje”. Autorzy, Błażej Smykowski i Karolina Appelt, analizują treść i związki kompetencji i umiejętności, różnicują kompetencje poznawcze człowieka i kompetencje społeczno-emocjonalne, rozpatrując ich znaczenie dla zmian w rozwoju i zachowaniu. Kolejny podrozdział 6.3, zatytułowany „Osobowość w psychologii wychowania” napisali Jan Ciecuch i Włodzimierz Strus. Omówili w nim kategorie osobowościowe w psychologii wychowania i przedstawili warunki wykorzystania tych kategorii w procesach wychowania. Podrozdział zamyka propozycja syntetyzującego modelu osobowości, użytecznego, zdaniem badaczy, w psychologii wychowania.

Rozdział 7 dotyczy wybranych uwarunkowań biologicznych i społecznych wychowania i uczenia się w biegu życia. Rozpoczyna go podrozdział 7.1, „Biologiczne podstawy nauczania i wychowania”, który przygotowała Hanna Liberska. W treści rozdziału omówiono podstawowe zagadnienia dotyczące podstaw genetycznych, struktury układu nerwowego i jego funkcjonowania, które mogą stanowić punkt wyjścia do dalszych, samodzielnych poszukiwań czytelnika zainteresowanego zgłębieniem tematu. W podrozdziale 7.2 zatytułowanym „Środowiskowe uwarunkowania rozwoju i wychowania w okresie dzieciństwa” Marta Białecka-Pikul, Arkadiusz Białek i Martyna Jackiewicz-Kawka rozpatrują rozwój i wychowanie małego dziecka w kontekście ekologicznym i kulturowo-ekologicznym. Autorzy odwołują się do bioekologicznego modelu rozwoju i wychowania zmodyfikowanej teorii systemów ekologicznych Uriego Bronfenbrennera oraz teorii niszy rozwojowej. Kolejny podrozdział 7.3 nosi tytuł „Środowiska rozwoju i wychowania: od dzieciństwa do dorosłości”, a jego autorkami są Hanna Liberska i Dorota Suwalska-Barancewicz. W treści zawarto analizę podstawowych środowisk wychowania i rozwoju dzieci, młodzieży i dorosłych. Zgodnie z podejściem preferowanym przez psychologów/familiologów przyjęto podejście systemowe do omawianej problematyki. I tak, omówiono – na tle faz w cyklu życia rodziny – znaczenie rodziny w opiece, wychowaniu i rozwoju małego dziecka, dziecka w okresie dorastania oraz dorosłych (pary intymnej) – poczynając od fazy małżeństwa bez dzieci. Przeanalizowano znaczenie oddziaływań edukacyjnych, rówieśniczych i przyjacielskich dla uczenia się i przeobrażeń struktur poznawczych (w tym tożsamości), procesów emocjonalnych i zachowania młodych ludzi. Uwagę zwrócono także na oddziaływania środowiska pracy na kształtowanie się i zmiany zachowania w kontekście wybranych teorii rozwoju człowieka. Wskazano jego możliwe znaczenie w rozwoju dorosłych: zarówno sprzyjające rozwojowi potencjału, jak i ograniczające go. W ostatnim w części II podrozdziale 7.4, zatytułowanym „Interakcje społeczne”, Stefan Frydrychowicz przybliżył naturę i istotę procesu komunikowania się, jego ustrukturuwanie, sposoby komunikacji i analizuje ich specyfikę w wybranych środowiskach wychowywania i rozwoju.

Część III książki nosi tytuł *Psychologia wychowania w praktyce: wybrane problemy*. Składa się na nią dziesięć rozdziałów, z których każdy dotyczy specyficznych problemów pojawiających się w procesie wychowania i uczenia się w różnych okresach życia człowieka i w różnych sytuacjach. Są to zarówno problemy „stare”, które wymagają jednak nowego lub choćby zmodyfikowanego podejścia ze względu na postęp nauki i/lub zmiany generacyjne, jak i problemy „nowe”, stosunkowo słabo jeszcze rozpoznane, które mają jednak znaczenie dla wychowania i rozwoju jednostek i społeczeństwa jako całościowej struktury. Część III otwiera rozdział 8 zatytułowany „Praca psychologów wychowawczych z rodziną”. Lucyna Bakiera jest autorką podrozdziału 8.1, „Rola rodziców w systemie wychowania instytucjonalnego”, w którym zostały omówione interakcje rodziców i nauczycieli w kontekście wychowania. Przedstawiono różne formy współdziałania rodziców i nauczycieli oraz warunki współdziałania rodziców i nauczycieli. W podrozdziale 8.2 Elżbieta Dryll zajmuje się tematem „Pracy psychologów wychowawczych z rodzicami i rodziną”. Autorka przedstawia zagadnienie wychowania rodzinnego w teoriach psychologicznych. Rozpatruje także kwestię potocznego rozumienia wychowania. Rozważa możliwości pracy psychologicznej z rodzicami. Analizuje niektóre trudności wychowawcze wynikające z umiejscowienia rodziny w strukturze społecznej i z czynników wewnątrzrodzinnych.

Rozdział 9 zatytułowany „Praca psychologów wychowawczych w szkole” zawiera dwa podrozdziały. Autorkami podrozdziału 9.1 pod tytułem „Praca psychologa z młodzieżą nad rozpoznaniem i rozwojem potencjału” są Anna Oleszkowicz i Anna Cieślak. W treści podrozdziału omówiono zagadnienie dotyczące potencjału jednostki w kontekście zadań rozwojowych i związek potencjału z zasobami osobistymi. Zaakcentowano podstawowe możliwości pracy psychologa z młodzieżą, a mianowicie diagnozowanie, treningi i tworzenie programów rozwojowych dla młodzieży. Podrozdział 9.2 nosi tytuł „Praca psychologa z nauczycielami-wychowawcami”. Napisała go Grażyna Kutra. Autorka rozpatruje szkołę jako środowisko ekologiczne, w którym współdziałają nauczyciele, uczniowie, dyrektor i inne jeszcze postacie. Skupia się na omówieniu relacji pomiędzy nimi i proponuje model roli psychologa w szkole.

Rozdział 10 pod tytułem „Praca psychologów wychowawczych z dziećmi o nietypowym rozwoju” napisał Roman Ossowski. Autor omawia nietypowość rozwoju jako przedmiot zainteresowania medycyny, psychologii rehabilitacyjnej i pedagogiki specjalnej. Rozpatruje problem nietypowości fizyczno-psychicznej w historii nauki. Analizuje typologie dzieci o nietypowym rozwoju i wskazuje na problemy wspólne w rozwoju i wychowaniu dzieci o nietypowym rozwoju. Rozważa kwestię diagnozy negatywnej i pozytywnej zasobów indywidualnych. Podejmuje problem pomiaru efektów oddziaływań rehabilitacyjnych i problem akceptacji własnej niepełnosprawności i własnej osoby. Nawiązuje do znaczenia motywacji wewnętrznej i kompetencji z zakresie komunikowania się z otoczeniem społecznym. Ustosunkowuje się także do kwestii edukacji integracyjnej i segregacyjnej. Omawia specyficzne problemy związane z socjalizacją osób o różnych rodzajach niepełnosprawności, a także przybliżyła wiedzę na temat dzieci o wybitnych możliwościach rozwojowych. Rozdział kończy się rozważaniami na temat kompetencji psychologa w relacjach z dzieckiem o nietypowym rozwoju.

Autorkami rozdziału 11 zatytułowanego „Praca psychologów wychowawczych z dziećmi i młodzieżą z destrukcyjnymi zaburzeniami zachowania” są Iwona Grzegorzewska i Lidia Cierpiakowska. Badaczki opisały obraz kliniczny i przejawy destrukcyjnych zaburzeń zachowania w klasyfikacjach medycznych i w modelu biopsychospołecznym, doprecyzowały obraz kliniczny problemów i trudności eksternalizacyjnych oraz przedstawiły model diagnozy destrukcyjnych i eksternalizacyjnych zaburzeń zachowania. Wskazały na różne ścieżki rozwoju zaburzeń i ich źródła, w tym uwarunkowania środowiskowe rodzinne i pozarodzinne. Przybliżyły zagadnienie poradnictwa zdrowotnego i interwencji psychospołecznych oraz psychoedukacji i treningów dla rodziców dzieci z zaburzeniami eksternalizacyjnymi. Autorki zwróciły uwagę na znaczenie rozwijania kompetencji emocjonalno-społecznych dziecka i możliwości terapii rodzinnej.

Anna Paszkowska-Rogacz napisała rozdział 12 zatytułowany „Praca psychologów w poradnictwie zawodowym – przygotowanie do kariery zawodowej w perspektywie całościowej”. Autorka przedstawiła definicje i metafory kariery w literaturze przedmiotu. Omówiła koncepcje wyjaśniające rozwój kariery oraz współczesne poradnictwo zawodowe w perspektywie konstruowania życia.

Rozdział 13 pod tytułem „Wychowanie w grupach mniejszościowych” został napisany przez Barbarę Weigl i Dominikę Wiśniewską. Autorki podjęły problem mniejszości etnicznych, grup migrujących oraz mniejszości określonych przez różne postacie odmienności, jak np. głuchota, dwujęzyczność i inne. Rozdział zamykają wskazania dla wychowawców pracujących z osobami ze środowisk mniejszości społecznych.

„Wychowanie zdrowotne” jest to tytuł rozdziału 14, który przygotowała Beata Ziółkowska. Rozpoczynają go ustalenia definicyjne w ujęciu historycznym i omówienie kwestii wyznaczników zdrowia i analfabetyzmu zdrowotnego. Autorka analizuje cele wychowania zdrowotnego w kontekście zagrożeń współczesnego świata, podejmuje zagadnienie zdrowia psychicznego młodzieży, diety i zaburzeń odżywiania, substancji psychoaktywnych i aktywności fizycznej. Rozdział kończą wskazania praktyczne.

Rozdział 15 pod tytułem „Wychowanie seksualne” napisali Zbigniew Izdebski, Krzysztof Wąż i Joanna Dec-Pietrowska. Autorzy przybliżają specyfikę problematyki wychowania seksualnego, zagadnienie seksualności i rozwoju psychoseksualnego oraz socjalizacji seksualnej. Omawiają edukację seksualną, rozróżniają typy wychowania seksualnego i oceniają ich efektywność. Rozpatrują cele wychowania seksualnego i podstawowe środowiska wychowania seksualnego w Polsce. Wskazują także na kwestie dotyczące profilaktyki w odniesieniu do rozwoju psychoseksualnego i wychowania seksualnego.

Rozdział 16 nosi tytuł „Nowe obszary oddziaływań wychowawczych – wychowanie obywatelskie i środowiskowe”. Autorką jest Beata Krzywosz-Rynkiewicz, która rozważa kwestię ważności obywatelstwa i rozumienie roli obywatela. Omawia dylematy wychowania obywatelskiego i określa je jako wychowanie środowiskowe.

Ostatni rozdział 17 „Organizacje w systemie wychowania” przygotowała Marzanna Farnicka. Autorka przedstawia założenia idei sieciowego rozwoju systemów edukacyjnych. Omawia współczesne założenia dotyczące organizacji placówek oświatowych i analizuje strukturę organizacji sieci instytucji wspierających szkoły w Polsce. Zwraca uwagę na znaczenie partnerów społecznych i instytucji pozarządowych w życiu szkoły. Wskazuje na role i zadania liderów w systemie wychowania.

Dyskusja nad wyzwaniem dla systemu edukacji związanym z wychowaniem środowiskowym i formami społecznego wsparcia na gruncie współczesnej psychologii jest ostatnią z zaprezentowanych w książce.

* * *

Książka jest efektem współpracy trzydziestu siedmiu autorów reprezentujących kilkanaście ośrodków akademickich: Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (UKW), Uniwersytet im. Adama Mickiewicza (UAM), Uniwersytet Warszawski (UW), Uniwersytet Wrocławski (UWr), Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (KUL), Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego (UKSW), Uniwersytet Jagielloński (UJ), Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej (UMCS), Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (UWM), Akademia Ignatianum, Uniwersytet Zielonogórski (UZ), Uniwersytet Łódzki (UŁ), Akademia Pedagogiki Specjalnej (APS).

Specjaliści, dzięki którym zaangażowaniu powstała niniejsza książka, dzielą się z czytelnikiem swą wiedzą na temat wychowania i rozumieniem jego znaczenia w kształtowaniu zachowania jednostki i form życia społecznego oraz ich związków z potencjałem indywidualnym i kontekstem społeczno-kulturowym: przeszłym, teraźniejszym i przyszłym. Zgodnie z założeniami treści kolejnych rozdziałów książki ukazują dorobek polskiej psychologii wychowania na tle literatury światowej. Są to teksty oryginalne, przygotowane przez badaczy rodzimych, efekt wieloletnich przemyśleń i eksploracji. Książka przybliży więc czytelnikom sposób myślenia współczesnych badaczy o wychowaniu, zakorzeniony w kulturowej tradycji psychologii w Polsce. Należy podkreślić, że w analizie i interpretacji przynajmniej niektórych zagadnień można przyjąć odmienną perspektywę teoretyczną bądź społeczno-kulturową.

Redaktorzy pięknie dziękują wszystkim osobom, których przekonanie o potrzebie powstania współczesnego rodzimego opracowania naukowego poświęconego psychologii wychowania oraz zapał do pracy twórczej, wiedza, kompetencje i zaufanie do koncepcji redaktorów nadały ostateczny kształt tej monografii. Podziękowania kierujemy do wszystkich autorów za ich trud oraz wolę podzielnia się

wiedzą i doświadczeniem naukowym i dydaktycznym. Dziękujemy także wielu koleżankom i kolegom, którzy – zgodnie z utrwalonym zwyczajem akademickim – byli pierwszymi czytelnikami i nieformalnymi recenzentami naszych tekstów na różnych etapach ich powstawania.

Wyrazy wdzięczności składamy Recenzentowi, Panu Profesorowi Mieczysławowi Plopie, którego cenne wskazówki pozwoliły nadać ostateczny kształt niniejszej monografii. Dziękujemy Panu Profesorowi za napisanie inspirującego *Posłowa*. Treści w nim zawarte podbudowują nasze przekonanie o wartości naukowej pracy nad problematyką psychologii wychowania i jej społecznej użyteczności.

Dziękujemy Wydawnictwu Naukowemu PWN za aprobatę naszej inicjatywy przygotowania książki poświęconej psychologii wychowania. Pragniemy serdecznie podziękować wydawcy i redaktor prowadzącej za kompetencje, cierpliwość i wiarę w powodzenie naszego wspólnego przedsięwzięcia.

Hanna Liberska, Janusz Trempała

Wiosna – lato 2020